

УДК 37.015.3-376.352:373.3

КОНЦЕПЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ

Вадим Кобильченко, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна; vadimvk@ukr.net

Визначено, що основними лініями розвитку особистості є соціалізація та індивідуалізація, а одними із головних психологічних механізмів, які забезпечують його перебіг - ідентифікація та відокремлення. Теоретично обґрунтовано, що психологічний супровід - це модель діяльності практичного психолога та дієвий засіб підтримки розвитку особистості дошкільників із порушеннями зору, профілактики й корекції його порушень. Визначено концептуальні засади, принципи, мету й завдання психологічного супроводу. Розкрито сутність особистісного благополуччя як головної мети психологічного супроводу.

Ключові слова: особистісний розвиток, соціалізація, індивідуалізація, психологічний супровід, особистісне благополуччя.

Вадим Кобильченко, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України, г. Киев, Украина

Концепция психологического сопровождения дошкольников с нарушениями зрения

Определено, что основными направлениями развития личности являются социализация и индивидуализация, а одними из главных психологических механизмов, которые обеспечивают его ход - идентификация и обособление. Теоретически обосновано, что психологическое сопровождение - это модель деятельности практического психолога и действенное средство поддержки развития личности дошкольников с нарушениями зрения, профилактики и коррекции его нарушений. Определены концептуальные основы, принципы, цель и задачи психологического сопровождения. Раскрыта сущность личностного благополучия как главной цели психологического сопровождения.

Ключевые слова: личностное развитие, социализация, индивидуализация, психологическое сопровождение, личностное благополучие.

Vadym Kobylchenko, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

The concept of psychological escort of preschool children with sight violations

In psychology, especially social, firmly established position that personality emerges and develops in social interaction with other people, gradually appropriating social and cultural experience of mankind.

Determined that the main lines of development of the individual are socialization and individualization, and one of the main psychological mechanisms that ensure its course - the identification and isolation.

Thanks to socialization people learn to live in common and effectively to interact among themselves. In contrast to the socialization of the child gradually formed and developed the desire for personal independence, to the initial personal freedom.

An environment that encourages personal development also creates two important mechanism of development - the identification and isolation.

Visual impairments dictate the development of the child's personality. In mental health is manifested in violation of perception and mental processes that on it and in the sphere of social - in violation of the, individual interaction with other people.

Theorized that psychological escort - a model of activity of the practical psychologist and an effective means of supporting the development of the personality of preschool children with visual impairments, the prevention and correction of violations. The conceptual framework, principles, purpose and objectives of psychological escort, the essence of the personal well-being as the main goal of psychological escort.

Keywords: personal development, socialization, individualization, psychological escort, personal well-being.

У психології, передусім соціальної, утвердилося положення про те, що особистість постає й розвивається в системі соціальної взаємодії, поступово «при-власнюючи» соціокультурний досвід людства. Взаємодія і розвиток >-* це два нерозривні аспекти буття людини у хронотопічній структурі світу.

Інтегративна парадигма передбачає розгляд людини як істоти природної (біологічної), соціальної (культурної) і екзистенційної (незалежної, вільної).

Основною характеристикою екзистенційного виміру є здатність людини до автономного існування; самостійно будувати свою долю, відносини зі світом тощо. Саме ця здатність інтегрує людину як ціле, дає їй можливість вибудовувати суголосні відносини з навколишнім світом.

На сучасному етапі розвитку освіти в якості основних цінностей і завдань виділяють самостійність, самовизначення, саморозвиток дитини. Відповідно, саморозвиток дитини як цінність визначає зміст діяльності дорослого і його взаємодію з дитиною.

Така постановка питання важлива як для освіти взагалі, так і для спеціальної освіти зокрема. Крім того, вона дає змогу відрізнити соціалізацію від індивідуалізації.

Зазначимо, що розвиток особистості завжди відбувається між двома «полюсами»: соціалізацією та індивідуалізацією, які є одночасно його лініями [2]. Йому властива універсальна пластичність щодо соціальних впливів, щодо тих поведінкових норм, які пропагує суспільство.

Соціалізацію можна охарактеризувати як поступове розширення, на основі набутого індивідом соціального досвіду, сфер його діяльності й спілкування, як процес становлення самосвідомості.

Особливе значення у соціалізації індивіда має розвиток його контактів з іншими людьми, оскільки завдяки цим контактам дитина починає правильно сприймати й оцінювати себе та інших.

На противагу соціалізації, суть індивідуалізації полягає у необхідності та прагненні дитини усвідомити своє «Я», зрозуміти й оцінити його та зберегти незалежно від зовнішніх впливів. У дитини поступово, упродовж її психофізичного зростання, формується та розвивається прагнення до особистішої незалежності, до початкової особистісної свободи, виникає суб'єктність.

В. Мухіна [3] розглядає феноменологію розвитку особистості або як прагнення дитини до причетності (належності) до світу людей, або як прагнення до певної незалежності, автономії. Отже, зовнішнє середовище, яке спонукає розвиток особистості, породжує також два важливих механізми розвитку - ідентифікацію й відокремлення. Обидва названі механізми діють на когнітивному й емоційному рівнях розвитку людини.

Особистість людини постійно перебуває в процесі самовизначення, вирішуючи для себе актуальну проблему вподібнення «Я - це Ти» і проблему відокремлення (відчуження) «Я - не ТИ».

Дитина з віком не тільки усвідомлює впливи об'єктів реального світу й своїх переживаннях виявляє своє ставлення до них, а водночас й вирізняє себе із цього світу, усвідомлює себе як особистість зі своїм власним складним внутрішнім світом, зі своїми психологічними особливостями, що сформувались у процесі життєдіяльності, і певним чином ставиться до себе.

Дитина проявляє себе як «Я» насамперед в сфері людських стосунків, де вона виявляє себе вже як суб'єкт, а інший суб'єкт виявляє себе як «Ти» або інше «Я». Таким чином взаємодія «Я» і «Ти» зумовлена структурою самосвідомості, яка є результатом цієї взаємодії. Роль іншого у формуванні самосвідомості особистості полягає в тому, що він або складає «перешкоду» на шляху якихось дій і примушує суб'єкта усвідомлювати значення інших людей, або є мотивом, до якого суб'єкт прагне, або є прообразом його «не-Я», у порівнянні з яким пізнається власне «Я» [4].

У старшому дошкільному віці в результаті другої нормативної вікової кризи досягається певна рівновага між залежністю та незалежністю дитини від зовнішніх соціальних впливів, завершується засвоєння регламентованих форм поведінки. Отже, розвиток «Я» та ідентифікація - взаємозалежні й взаємопов'язані процеси.

Порушення зору детермінують специфіку особистісного розвитку дитини. У психічній сфері це проявляється передусім у порушенні перцепції та психічних процесів, які на неї спираються (страждає передусім ендопсихіка), а у сфері соціальній - у порушенні взаємодії особистості із оточуючими.

Порушення у соціальній сфері, відповідно, породжують відхилення в екзопсихіці, що може відображатися на динаміці потреб, розвитку інтересів, особистісних якостей, загальній самооцінці тощо.

Тобто, зовнішні впливи, тим самим, поступово стають внутрішніми умовами особистісного розвитку, здатними самостійно трансформувати зовнішні впливи.

Зазначимо, що порушення зору зумовлюють виникнення певних психологічних труднощів на шляху особистісного розвитку дитини. Так, у дошкільників із порушеним зором нерідко виникають деформації суб'єктивного образу світу, що проявляють себе таким чином:

- образ світу загалом. Зоровий дефект руйнує саме уявлення дошкільника про життя та його цінності, про свою цінність та життєздатність у світі. Це має назву «онтологічної невизначеності». У такої дитини немає впевненості у тому, що вона має цінність і є життєздатною частиною буття;
- образ «Я». Дошкільник відчуває себе «не таким, як усі інші», не вартим любові. Нерідко це поєднується з уявленням про себе, як про «слабку істоту», яка не здатна змінити свою життєву ситуацію. Це супроводжується невпевненістю у сво-

їх силах і можливостях, безсиллям та безпорадністю (позиція жертви). Можливий також інший варіант: дошкільник зовні здається «сильним», проявляв агресію, але за цією бронєю - глибинний страх і те ж почуття безпорадності, ускладнене відчуженням від людей, прагненням любові. Такі діти, мають труднощі із самоповагою, самоприйняттям й довірою до себе;

- образ іншого (близького й далекого). Інші люди уявляються небезпечними, ворожими. Виникають труднощі із довірою: такі діти нікому не довіряють (і насамперед - дорослим), часто заперечують саму, можливість звернутися до кого-небудь по допомогу.

Особливості суб'єктивного образу світу дошкільників із порушеннями зору визначають завдання й психологічний зміст роботи: якщо порушення або деформація суб'єктивного образу світу вже відбулися, необхідна тривала психологічна робота - відновлення цілісного й упорядкованого суб'єктивного образу світу особистості. При цьому не обійтися без відновлення розірваних зв'язків із самим собою та іншими людьми, а також зв'язку минулого, сьогодення й майбутнього, що дає дитині можливість, з одного боку, «знайти корінь проблеми» й «пожвавити» свої життєві резерви, а з іншого боку - знайти майбутнє й себе у ньому, освоїти продуктивні способи поведінки у кризових ситуаціях. Результатом такої перебудови є новий образ світу й усвідомлення себе у ньому.

Необхідно допомогти дитині ще в дошкільному віці знайти сили в собі самій, навчити її опиратись зовнішнім негативним впливам (стресам, конфліктам тощо) і водночас ефективно взаємодіяти із соціальним довкіллям. Дитина з порушенням зором у цьому віці часто ще безпорадна і беззахисна, а мудрість дорослих дає їй цей захист, оскільки саме дорослі, які оточують дитину, здатні створити сприятливі умови для її повноцінного особистісного розвитку.

Саме тому діти-дошкільники з порушенням зором потребують кваліфікованого психологічного супроводу, спрямованого на профілактику та подолання проблем особистісного розвитку.

Як окрема модель психологічної роботи *супровід* - це система професійної діяльності практичного психолога, що спрямована передусім на створення «перехідного простору» (безпечних умов, за яких стає можливим активний розвиток і саморозвиток особистості, подолання негативного відчуження - від себе, від інших людей, світу в цілому, реконструкція суб'єктивного образу світу і відбудова зв'язків дитини з власним «Я», значущими іншими, соціумом).

В основу даної моделі діяльності практичного психолога у дошкільному навчальному закладі покладено гуманістичні підходи до формування особистості, які ґрунтуються на засадах дитиноцентризму, а також сучасний погляд на проблему розвитку особистості як на розвиток психосоціального, оскільки практично неможливо відокремити одне від іншого, по'язяк онтогенез є цілісним процесом, у якому психічне та соціальне взаємно детерміновані й тісно між собою взаємодіють.

Крім того, вважаємо що психологічний супровід має також спиратись на екзистенційний підхід, який розглядає людину через призму трьох її вимірів:

- тілесний, фізичний (як істота фізична людина прагне підтримати власне здоров'я, що регулюється її потребами);
- психічний (для людини, як істоти психічної, важливі її вітальні сили й переживання благополуччя власного тіла; реалізація устремлінь щодо переживання при-

емних емоцій і уникання неприємних, а невдача у цьому сприймається як незадоволення, напруга, фрустрація);

- духовний (як істота духовна людина шукає сенс і цінність життя, віру, любов, справедливість, свободу, відповідальність тощо).

Перетин перших двох вимірів створює психосоматичний простір особистості (відчуття, емоційні стани, реакції, характер), а перетин другого й третього вимірів - духовний простір особистості (прагнення до пошуку сенсу життя, розуміння моральних категорій, духовні цінності й віра, відповідальність, креативність, любов). Духовний простір є тим внутрішнім ресурсом, який дає можливість людині впоратись зі stre-сами, піднятись над негативними сторонами життя, хворобами й минулим.

Головною метою психологічного супроводу дошкільників із порушеннями зору має стати їхнє *особистісне благополуччя*.

Феномен особистісного благополуччя є предметом дослідження психологів у межах проблеми позитивного функціонування. Первісне поняття «функціонування особистості» виникло в руслі теорій особистості у зв'язку з описом «здорового» (позитивного) і «нездорового» (негативного) функціонування. Поняття «позитивне функціонування особистості» отримало розвиток у руслі гуманістичної парадигми. Різні аспекти позитивного функціонування особистості, такі, як особистісний потенціал, позитивні стосунки з навколишніми людьми, здатність управляти подіями власного життя, усвідомлення життєвих цілей інтегруються в суб'єктивному відчутті психологічного благополуччя особистості [1].

Тобто, в особистісному благополуччі узагальнено представлено актуальну успішність особистості, її задоволеність власним життям. Особистісне благополуччя є результатом реалізації власного потенціалу, відчуття цілісності, внутрішньої рівноваги тощо.

Отже, психологічний супровід, як модель організації роботи практичного психолога має сприяти особистісному розвитку дошкільника з порушеним зором, досягненню ним особистісного благополуччя.!

Особистісне благополуччя є результатом переживання особистістю успіхів у провідній діяльності та спілкуванні з близькими людьми (значущими іншими), внутрішньої гармонії, реалізацією власного особистісного потенціалу, позаяк у психологічному благополуччі узагальнено представлено успішність особистості, її задоволеність досягненнями у різних сферах, міжособистісними стосунками, спілкуванням загалом.

Крім того, психологічний супровід передбачає своєчасне виявлення психологічних труднощів сіособистісного розвитку дитини й визначення умов та засобів їх корекції та профілактики.

У якості **основних завдань** психологічного супроводу можна виділити:

- > створення умов для успішного особистісного зростання дитини в межах педагогічного середовища;

- > участь у проектуванні «індивідуальної траєкторії» кожного дошкільника (прогнозування перспектив його особистісного розвитку);

- >• вирішення конкретних психологічних проблем, що виникають у навчально-виховному процесі, формування готовності до пошуку варіантів конструктивного розв'язання наявних проблем;

- > надання психологічної допомоги всім учасникам навчально-виховного процесу, які мають проблеми психологічного характеру;

> встановлення діалогу між дітьми, їх батьками та близькими родичами, педагогами;

> формування адекватної поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях.

Як модель професійної діяльності практичного психолога, психологічний супровід має охоплювати наступні важливі положення:

- психолог повинен йти за природним розвитком дитини на даному віковому та соціокультурному етапі онтогенезу, спиратися на психологічні механізми розвитку дитини, бути при цьому і дослідником, і спостерігачем, і учасником процесу;

- створювати умови для самостійного креативного засвоєння дітьми з порушеннями зору системи стосунків зі світом людей і власним «Я»;

- психолог не змінює соціальне середовище, а лише допомагає дитині адаптуватись до його умов;

- психолог впливає на дитину безпосередньо та опосередковано через педагогів та батьків;

- психологічні заняття є практичним втіленням ідеї про неперервний психологічний супровід дітей у певній соціальній ситуації розвитку;

- психологічний супровід реалізується в аспекті профілактики, діагностики, корекції та розвитку, психологічної освіти й консультування дітей та дорослих;

- аксіома психологічного супроводу - внутрішній світ дитини є самоцінним;

- формування змісту психологічного супроводу відбувається виходячи з досвіду учасників, вікових закономірностей розвитку, інтересів дітей та дорослих;

- індивідуальний досвід та активність у його накопиченні сприяють особистісному розвитку дітей та дорослих;

- діти та дорослі краще розуміють один одного, коли спільно вирішують значущі завдання;

- діти, батьки й педагоги йдуть від конфронтації до порозуміння, якщо вони з повагою ставляться один до одного, мають право і навички самостійного вибору.

Головним принципом роботи практичного психолога у різних типах дошкільних навчальних закладів має бути індивідуальний підхід, який обов'язково передбачає:

> виявлення причин та визначення шляхів подолання різноманітних труднощів особистісного зростання дошкільника;

> виявлення інтересів, потенційних здібностей дитини з метою їх подальшого розвитку;

> пошук внутрішніх ресурсів клієнтів супроводу (усіх учасників соціальної взаємодії - дітей та дорослих) та опора на них;

> формування цілісної неповторної особистості впродовж усього часу психологічного супроводу.

Крім того, робота практичного психолога, який працює на засадах психологічного супроводу, має спиратись на наступні принципи:

- принцип співбуття. Акцент робиться на безумовній цінності внутрішнього світу клієнта; не на окремих психологічних впливах, а на створенні простору спільного буття, в умовах якого людина усвідомлює себе у своїх зв'язках зі світом (суб'єктивний образ світу) та засвоює продуктивні способи соціальної взаємодії. Психолог не бере на себе завдання «переробити» клієнта, а лише допомагає йому подолати внутрішні та зовнішні конфлікти, позитивно прийняти себе у світі, узяти усю повноту відповідальності за власне життя на себе;

- принцип слідування за онтогенезом, який передбачає пріоритетність потреб розвитку дитини; визначення неминучості та причинно-наслідкової зумовленості розвитку дітей у процесі психологічного супроводу, не зважаючи на ступінь та характер наявних порушень розвитку. Цілеспрямована, ефективно організована психологічна робота зумовлює позитивну динаміку особистісного розвитку дитини;

- принцип рефлексивності та саморегуляції, який пов'язаний з обов'язковим врахуванням та залученням до процесу психологічного супроводу особистісного потенціалу дитини з порушеним зором, формування її адекватної самооцінки, оцінки соціального оточення, оцінки життя, свого місця в ньому та своїх перспектив;

- принцип неперервного моніторингового супроводу, який полягає у необхідності обов'язкового відстеження утруднень та результативності процесу психологічного супроводу з метою забезпечення оперативного реагування та корекції психологічного впливу на дитину. Неперервність відстеження зумовлена тривалістю самого процесу психологічного супроводу;

- принцип ранньої психологічної допомоги передбачає забезпечення ранньої діагностики відхилень у розвитку дитини для визначення її особистісних потреб. Сучасна освіта та система психологічної допомоги передбачає максимальне скорочення розриву між моментом виявлення первинного порушення в розвитку дитини й початком цілеспрямованої корекційної роботи;

- принцип корекційно-компенсуючої спрямованості передбачає опору на здорові сили дитини, побудову корекційно-розвивального процесу з використанням тих аналізаторів, функцій і систем організму, що збереглися, відповідно до специфіки психосоціального розвитку;

- принцип соціальної адаптації та інтеграції дитини в суспільство. Корекцію недоліків розвитку треба розглядати не як самоціль, а як засіб забезпечення дитини з порушеним зором максимально можливою для неї самостійності та незалежності в соціальному житті. Соціально-адаптивна спрямованість дає можливість подолати або значно зменшити «соціальне випадіння», сформувати різні структури соціальної компетентності та психологічну підготовленість до життя в соціально-культурному середовищі, яке оточує дитину, допомагає знайти ту соціальну нішу, у якій порушення розвитку й обмеження можливостей максимально компенсуються;

- принцип психолого-педагогічного оптимізму, який обумовлений, з одного боку, рівнем сучасного наукового і практичного знання про потенційні можливості дітей із порушеннями зору, а з іншого боку, уявленнями про сучасні психолого-педагогічні можливості абілітації та реабілітації дітей із вадами порушення. Цей принцип базується на засадах гуманістичного світогляду, що визнає право кожної дитини, незалежно від її особливостей і обмежених можливостей життєдіяльності, бути залученою до освітнього процесу.

; Наша модель психологічного супроводу передбачає у своїй структурі психологічну підтримку та психологічну допомогу.

Психологічна підтримка є одним із найважливіших чинників, який спроможний поліпшити взаємовідносини між дітьми-дошкільниками та дорослими (батьками і педагогами). Психологічна підтримка - це процес, у якому дорослий акцентує увагу на позитиві й перевагах дитини з метою, підвищення її самооцінки, який допомагає дитині повірити у себе і свої здібності, який підтримує дитину при невдачах та у її правильних діях і намірах.

Психологічна підтримка покликана передусім підтримувати природний процес особистісного становлення дитини, її соціалізацію та індивідуалізацію й попереджувати, таким чином, виникнення психологічних проблем і конфліктів під час соціальної взаємодії та на шляху особистісного становлення дошкільника. При недостатчій або відсутності адекватної підтримки дитина відчуває розчарування у власних силах і схильна, до негативної поведінки та вчинків.

На відміну від психологічної підтримки, психологічна допомога - це фахове сприяння психолога людині або групі людей в оптимізації психофізіологічних станів, поведінки, реалізації індивідуальної й групової діяльності тощо.

На концептуальних засадах психологічної допомоги дошкільникам має ґрунтуватись зміст корекційної роботи, який базується на суб'єкт-суб'єктній схемі, або іншими словами – на основі міжсуб'єктної взаємодії у ділчих системах (дитина - дорослий) і (дитина - інша дитина) та в межах малої групи. Цей підхід передбачає активну участь дошкільників із порушеннями зору в корекційному процесі, коли особливого значення набувають соціальні вміння (уміння соціальної взаємодії) - перцептивні, інтерактивні, комунікативні.

Такий підхід якнайповніше відповідає одному зі специфічних принципів навчання дітей із порушеннями зору - його практичній та корекційній спрямованості. Соціально-взаємодія у цьому процесі постає одночасно змістом, формою і засобом психокорекційної роботи, що характеризується виникненням нових мотивів та завдань, оскільки реальне спілкування завжди є складним поєднанням перцептивних, інтерактивних та комунікативних аспектів, репродуктивних та продуктивних елементів.

Психокорекція за порівняно короткий термін часу дає змогу «виправити» ту або іншу психологічну особливість дитини, яка заважає їй оптимально функціонувати, добре себе почувати, ефективно взаємодіяти зі: значущими дорослими та однолітками. Такими негативними психологічними особливостями, зокрема, може бути завищена (неадекватна) або низька самооцінка, агресивність, егоїстичні риси характеру, емоційна холодність тощо.

Практичний психолог має озброїти дошкільника відповідно до його вікових та індивідуальних можливостей і особливостей, не тільки засобами пізнання світу людей, ефективною взаємодією з ним, а й засобами самопізнання, самоприйняття та саморозвитку, і

Психолог, який узяв за основу своєї роботи модель психологічного супроводу, обов'язково повинен мати ґрунтовну психологічну освіту, а також:

- уміння ефективного спілкування (навички встановлювати контакт, висловлювати свої думки, почуття та емоції, навички емпатії тощо);
- навички нейтральної коректної поведінки у вирішенні конфліктних ситуацій та життєвих проблем;
- аналітичні, інтерпретаційні та технологічні вміння;
- добре знати й орієнтуватись у соціальній ситуації розвитку дошкільників, виховувати її в своїй роботі;
- володіти навичками організації груп дітей та дорослих, брати до уваги особливості їх соціальної взаємодії;
- уміти вибудовувати та прогнозувати міжособистісні стосунки, попереджувати виникнення міжособистісних конфліктів.

Психологічний супровід дошкільників із порушеннями зору має не тільки створювати сприятливі умови для особистісного розвитку дітей, а й передбачати наявність чітких завдань, успішність реалізації планів діяльності й поведінки кожної дитини, наявність внутрішніх ресурсів й умов у дітей для досягнення поставлених завдань. Крім того, особистісне благополуччя створюють позитивні міжособистісні взаємини, можливість спілкуватися й одержувати від цього позитивні емоції, задовольняти потребу в емоційному теплі. Соціальна та емоційна депривація, напруженість у значущих міжособистісних стосунках навпаки, руйнує благополуччя. Особистісне неблагополуччя також виникає в ситуаціях депривації актуальних потреб дитини, унаслідок фрустрації, тривалих стресів і конфліктів.

Зрозуміло, що дитина, яка перебуває всередині психологічного конфлікту не може адекватно сприймати й аналізувати ситуацію, приймати рішення й конструктивно діяти і взаємодіяти, оскільки вона не здатна вийти за рамки своїх наявних внутрішніх ресурсів. Саме психолог повинен підтримати дитину, супроводжувати її на шляху до власного «Я», до особистісного благополуччя. Він мотивує дитину на позитивні дії, які можуть змінити її думки, почуття, світосприймання загалом.

Тому, у цьому контексті особливої ваги набуває особистісне благополуччя самого психолога, яке має стати фундаментом його професійної діяльності. З-поміж особистісних рис психолога важливе значення мають упевненість у собі, повага до інших людей будь-якого статусу, оптимізм, почуття гумору. Він має стати для дитини з порушеним зором тим «дорослим», який допоможе їй на шляху особистісного зростання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кобильченко В. В. Становление личности дошкольника в норме и при нарушениях зрения / В. В. Кобильченко. - Saarbr'cken: LAP Lambert Academic Publishing, 2015. - 540 с.
2. Кобильченко В. В. Психологічний супровід дітей дошкільного віку з порушеннями зору: монографія / В.В. Кобильченко. - Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. - 205 с
3. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В. С. Мухина!- М., Издательский центр «Академия», 1999. - 456 с.
4. Станкевич Л. П. Проблемы целостности личности /Л.П. Станкевич - М., 1987. - 134 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Kobylychenko, V. V. (2015). Stanovlenie lichnosti doshkol'nika v norme i pri narushenijah zrenija.* Saarbr'clfen, LAP Lambert Academic Publishing. (In Russian).
2. Kobylychenio V. V. (2015). Psykholohichniy suprovod ditei doshkilnoho viku z porushenniamy t' zoru: monohrafiia. Poltava: TOV «Firma «Tekhservis». (In Ukrainian).
3. Muhina V. S. (1999). Vozrastnaja psihologija: fenomenologija razvitija, detstvo, otrochestvo [Age psychology: development phenomenology, ©hildhood, adolescence], Moskva, Akademija. (In Russian).
4. Stankevich L. P. (1987). Problemy celostnosti lichiiosti [Problefeis of personal integrity], Moskva. (In Russian), v . . &